

DE ABSTRACTIE

Abstracte kunst of non-figuratieve kunst

- beeldende kunst
- geen enkele verwijzing naar de zichtbare werkelijkheid
- vorm, kleur, lijn en materiaal spreken voor zichzelf spreken.

In de 20ste eeuw groeide de neiging uitdrukking te geven aan de menselijke gevoelens en gedachten in vormen, die tegemoetkomen aan de behoefte van ritme en (soms) harmonie, met gedeeltelijke of totale verwaarlozing van de voorstellingsinhoud. Min of meer is weliswaar alle kunst, vooral alle aan het tweedimensionale vlak gebonden schilderkunst, 'abstract' te noemen. Maar meer in het bijzonder bedoelt men met abstracte kunst die moderne (of oude) kunstvorm waarin de abstractie de overhand heeft en het kennelijk doel van de kunstenaar is. Overigens stond de term 'abstracte kunst' veel ter discussie. Velen achten de woorden *voorstellingloos*, *non-figuratief*, *non-objectief* juistere aanduidingen. Sinds 1955 wordt de term non-figuratief steeds meer gebruikt.

De betekenissen die aan de term abstract worden toegekend, lopen vaak uiteen. In de 19de eeuw was deze meestal nog negatief. Paul Gauguin noemde voor het eerst kunst een 'abstractie' van de natuur, maar verbond er de 'persoonlijke emotie' mee. Voor Vassily Kandinsky lag de abstractie in het bovennatuurlijke, het 'goddelijke', dat in elk object van nature aanwezig is, terwijl Piet Mondriaan de oervorm van de dingen, die in de natuur verborgen is, wilde uitbeelden. Theo van Doesburg verklaarde in 1931 voor het eerst dat het kunstwerk **geen enkele verwijzing naar een wereld buiten het schilderij** heeft; hij gebruikte de term concrete kunst. Ook deze vorm valt onder de noemer abstract in zijn ruimste betekenis.

De verre wortels van de abstracte kunst liggen

- in de **kleur- en lichtstudies** van de **impressionisten**, voortgezet door de **pointillist** Georges Seurat
- in de op geometrische vormen gebaseerde landschappen van **Paul Cézanne**
- in de **uitvindingen** op natuurkundig en scheikundig gebied: zoals bvb. de **verovering van het luchtruim** (ballonnen, vliegtuigen), waar bvb. Malevitch zeer in geïnteresseerd was (de mens verliest zijn vaste coördinaten, een stabiel beeld op de werkelijkheid). De **microscopie** dringt dieper dan ooit door in de materie. De **zuivere visuele waarneming** wordt meer en meer **in vraag** gesteld (wat zien wij eigenlijk en zien wij eigenlijk wel hetzelfde?). Er is tevens een compleet **nieuwe visie op materie**: materie is niet meer consistent, is zelf in beweging (atomaire structuur, relativiteitstheorie, licht als materie...)
- in de filosofie, die de mens een wereld lieten ontdekken die niet met de ogen waarneembaar is
- in de psychologie gaf nieuwe mogelijkheden aan, zoals het onbewust handelen van de mens: Freud en de **psychoanalyse**
- het **denken zelf** wordt **abstracter**: autonome zuiver abstracte theorieën en modellen. Nieuwe wiskunde en logica

Deze vernieuwde visies uitten zich op diverse wijzen in de kunst:

- verschillende kunstenaars hebben binnen hun abstract werk toch heel dikwijls aandacht voor **ruimte en licht** (cfr. Delaunay)
- de kunstenaar en zijn persoonlijke inbreng worden steeds meer uitgeschakeld: het kunstwerk wordt een **puur objectief gegeven**, een neutrale studie van de essentie van de realiteit m.n. het streven naar **het zuivere, het pure**. Dit uit zich heel dikwijls en **geometrisch abstracte kunst**.
- Andere kunstenaars zien de abstractie evenwel als de **totale beleving**, de zuivere individuele expressie, een zuiver algemene geest (energie). Vooral Kandinsky is hier belangrijk.
- Beide tendensen (geometrische en expressieve/lyrische abstractie) dwepen op hun eigen wijze met de **idee van de zuiverheid**: essentie en loutering in het niet-figuratieve. Het zuivere oog (niet belemmerd door perspectief, lichtinval, enz...) wil geest en ziel van de toeschouwer zuiveren door het tonen van de zuiverste en meest essentiële realiteit (dwz. onafhankelijk van tijd, plaats, symboliek, cultuur, achtergrond, enz...). Kandinsky schrijft o.m. zijn befaamde *Über das Geistige in der Kunst*.

I. De voorlopers

1. **Het kubisme:** Het kubisme behoort strikt genomen niet tot de abstracte kunst. De kubisten wilden in de eerste plaats de werkelijkheid op een nieuwe manier weergeven en hadden een afkeer van de abstractie. Beïnvloed door Cézanne, herleidden Picasso en Braque het natuurlijk gegeven in hun werk tot geometrische vormen, waardoor de illusionistische ruimtewerking teniet wordt gedaan. Dit **'analytisch' kubisme** werd gevolgd door het **'synthetisch' kubisme**, waarin het beeld werd samengesteld uit vrije vormen; dit leidde tot de techniek van de collage.
2. Het **Italiaanse futurisme:** Ontstaan in Parijs onder daar verblijvende Italiaanse kunstenaars. Marinetti schreef in 1909 het *Futuristisch Manifest*. Het futurisme was vnl. in de beeldende kunst en muziek actief en geheel op de toekomst gericht en gekant tegen het historisme van de 19de eeuw, de historische wetenschap en in het bijzonder de filosofie en kunstgeschiedenis. Marinetti stond op de bres voor een radicale vernieuwing van de Italiaanse kunst, gepaard aan een volledige verwerping van alle traditionele waarden.
  - ✓ Bewust anti-intellectueel: tegen alle gevestigde waarden en normen
  - ✓ Verheerlijking van **strijd, gevaar, techniek, snelheid, oorlog**: het bewegende en dynamische. (Mussolini: '*vivere pericolosamente*').
  - ✓ het statische in een dynamische actie omzetten: **ruimte wordt tijd en tijd ruimte**
  - ✓ kubistische geometrische vormen (kubisme in beweging)
  - ✓ doorsnijdende vlakken
  - ✓ complementaire kleuren
  - ✓ divisionistische schildertechnieken
  - ✓ sequentiële beweging
  - ✓ uitgebreid lichtspelHet futurisme kende zijn beste resultaten in de beeldende kunst met o.a. Umberto Boccioni, Carlo Carrà, Luigi Russolo en Giacomo Balla.. Ook het futurisme kan men eigenlijk niet tot de abstractie rekenen, al komt het er heel dikwijls in de buurt van.

II. De geometrische richting

1. Het **rayonisme** is **beïnvloed door het kubisme en het futurisme**. Larionov was al sinds 1911 “rayonistisch” bezig, maar lanceerde de term pas in 1913 (van het Frans *rayonner* = stralen) in zijn *Rayonistisch en futuristisch manifest*:

- losmaken van de materie van de determinanten ruimte en tijd
- opgebouwd uit ‘lichtstralen’ uit verschillende onzichtbare bronnen die elkaar snijden en zich oplossen in steeds veranderende patronen.
- Kubistische structuur met futuristisch gevoel voor dynamiek
- totaal abstract.

Alleen Larionov zelf en zijn echtgenote, Nathalie Gontcharova, hebben rayonistische werken – en dan nog weinige – gemaakt, maar als fase in de ontwikkeling van de schilderkunst is het een belangrijk element.

2. Het **orfisme** (Robert en Sonia Delaunay-Terk; Franticek Kupka): de naam werd in 1912 door Apollinaire gegeven

- dynamische werking van kleur en licht: pure, muzikale, lyrische schoonheidsbeleving uitsluitend door de werking van kleuren
- kubistisch (vormelijk) uitgangspunt

Deze stijl werd beoefend door Robert Delaunay en zijn vrouw Sonia Delaunay-Terk. Alleen op hun werk is de term van toepassing gebleven, hoewel Apollinaire verbindingen legde met het werk van Fernand Léger, Francis Picabia, Marcel Duchamp, František Kupka en enkele werken van Picasso.

3. Ook de Russische **constructivisten** (Vladimir Tatlin, Naum Gabo, Antoine Pevsner; El Lissitzky): een beweging in de jaren na de Russische Revolutie

- invloed van kubisme
- breekt met de idee “schilderij”
- uitsluitend 3D geometrische vormen: vb. zwevende *constructie* aan enkele draden (Tatlin, sinds 1913) (het kw is daardoor ook geen standbeeld). De constructie *is* op zichzelf
- het meetbare, praktische en zuiver objectieve op de voorgrond
- basis voor de internationale functionalistische stijl in architectuur en toegepaste kunst (Cfr. Bauhaus). Ook in Rusland verruimden de kunstenaars hun werkterrein tot industriële vormgeving (Rodtsjenko, Popova, Lissitzky), toneel en film (Eisenstein), architectuur en typografie (Lissitzky).

4. Het **SUPREMATISME** (van *suprematie* = oppermacht) van Malevitch (eig. de enige aanhanger) herleidde ca. 1913
  - kubisme in zijn meest elementaire geometrische vorm: het vierkant. Malevitch was eigenlijk de enige aanhanger.
  - onbeperkte voorrang van de vrije inventie in het proces van artistiek vormgeven: kunst kan alleen zichzelf tot inhoud hebben.

5. Deze ideeën bestonden ook in het in 1919 door Walter Gropius opgerichte **BAUHAUS**
  - academie voor beeldende kunst, architectuur en industriële vormgeving (Weimar).
  - Experimenten met abstract theater, ballet, film en fotografie
  - Combinatie van De Stijl (geometrische abstractie) en constructivisme in een didactisch systeem

In 1933 werd het Bauhaus door de nazi's gesloten; vele docenten vestigden zich in het buitenland, o.m. in de Verenigde Staten, en droegen daar de ideeën uit (New Bauhaus).

6. **Neoplasticisme (Nieuwe Beelding)**: De Stijl is de naam van een tijdschrift, in 1917 door Theo **van Doesburg** in Leiden opgericht, dat de spreekbuis wilde zijn van een groepering van schilders, architecten, beeldhouwers en schrijvers. Tot de oprichters behoorden o.a. **Mondriaan**, de architect **Oud** en de schrijver A. Kok. Vele schilders, architecten en beeldhouwers sloten zich later bij de groep aan, o.a. Severini, Vantongerloo, Rietveld (architect), Lissitzky, Hugo Ball (dichter), Hans Arp, Constantin Brancusi Theo Van Doesburg,...

Kenmerken van het neoplasticisme zijn:

- volstreekte abstractie: uitbanning van elke referentie tot welk onderdeel van de waarneembare werkelijkheid dan ook
- beperking van de beeldende taalmiddelen tot de elementaire gegevens
  - rechte lijn
  - rechte hoek (dus de verticale en de horizontale lijn),
  - primaire kleuren (rood, geel en blauw)
  - primaire niet-kleuren (zwart, grijs en wit)
- resultaat: universele ziening van de werkelijkheid, die bij voorbaat elke beperking uitsluit, zowel door het toevallige karakter van het uitgebeelde onderwerp alsook door het willekeurige individuele temperament van de kunstenaar.

De schoonheid van de werken van De Stijl ligt in hun zuiverheid. Deze werken kennen geen onderwerp, maar zij hebben wel degelijk een inhoud: de universele harmonie, de wet die het heelal en de mensen beheerst en die zij zichtbaar tot uitdrukking willen brengen. Zij hebben zich daartoe van de middelen van de geometrie bediend, evenals Spinoza dat deed om zijn 'Ethica' te demonstreren. Voor Mondriaan vooral biedt de schilderkunst de mogelijkheid de mensheid een voorbeeld van harmonie voor ogen te stellen, die een richtlijn voor hun leven zal bieden. Zijn werk mag als een grootse schilderkundige utopie worden beschouwd.

7. De kunst van de **jaren zestig** wordt in het algemeen gekenmerkt door het toenemen van wetenschappelijk en technisch onderzoek van de eigenschappen van kleur en licht en door het streven ruimte en tijd in het werk te betrekken. Dit leidde tot een afkeer van de 'schilderachtige' individuele kunst van het abstract expressionisme en de lyrische abstractie en vaak tot het teruggrijpen op de kleur- en lichtstudies van het Bauhaus. Er ontstond een groot aantal, meestal internationale, stromingen, waarvan de namen vaak berusten op enkele algemene kenmerken.

In de Verenigde Staten was er de hoofdstroom van de **POSTPAINTERLY ABSTRACTION (1964-1970 vooral)**: Frankenthaler, Louis, Kenneth Noland, Olitski, Ron Davis

- eigenlijk een verzamelnaam: hard-edge, colourfield painting, shaped canvas
  - reactie op het abstract expressionisme en geeft aan de
  - de wezenlijke **openheid van compositie en/of lineaire helderheid**
  - **kleur staat centraal:**
  - **onderzoek naar de fenomenologische eigenschappen van kleur**
  - **sterk verdunde verf**, zodat deze geheel in het doek wordt opgezogen.
  - **vaak stukken doek onbeschilderd gelaten**
- ✓ **COLOURFIELD PAINTING** (vooral Mark Rothko):
- **grote monochrome verflakken:**
    - zuiver, fel of somber
    - rechthoeken die parallel lopen met de lijst
    - of de zijden van de vlakken zijn wazig en de kleurgrenzen vloeien in elkaar over met zones die scheiden en andere die verbinden (Rothko)
  - **niet gemoduleerd naast elkaar**
  - groot formaat → aandacht op kleur als fenomeen
  - enkel kleur, vorm en ordening.
  - wazigheid benadrukt het dromerige: kleur treedt schijnbaar buiten de grenzen van het schilderij. De kleur zweeft en er ontstaat een onstoffelijke vibratie in het vlak.
  - vaak toonverwante kleuren (rood-oranje-bruin).
  - geen handschrift, dun en blinkend geschilderd. is de belangrijkste vertegenwoordiger.
- ✓ **HARD-EDGE (1958 e.v.): Ellsworth Kelly, Kenneth Noland, en Barnett Newman.**
- **geometrische, zeer scherp van elkaar gescheiden vlakken: oog plaatst er een lijn of rand tussen** (dus valt vorm samen met kleur)
  - **twee (of meer) egale kleurvlakken** scherp tegenover elkaar
  - **kunst van de kleur:** kleur = vorm en expressiemiddel
    - **pure kleuren** in grote vlakken naast elkaar
    - **ontdaan van iedere bijbetekenis. kleurvlakken zijn zo scherp**

Uit de Hard Edge ontstond ook de **opart**,

- ✓ **SHAPED CANVAS** ([voor]gevormd doek): Barnett Newman, Frank Stella
  - Vrij gebruik van kleur en vorm van het schilderij, dat niet langer rechthoekig hoeft te zijn
  - overeenstemming tussen beeldinhoud en beeldvorm. Het gaat om ‘schilderijen’ die in omtrekform en/of in oppervlaktebehandeling van het traditionele schilderij afwijken.

8. In de abstract-geometrische richting leidde het voortgezette onderzoek van kleur en licht tot **op(tical) art** en **kinetische kunst**.

- ✓ **OP ART**: Josef Albers (voorloper), Victor Vasarely, Bridget Riley, Jesus Rafael Soto
  - maximaal effect van het object (of elementen daarvan) op het oog, door ‘**beweging**’ of ‘**werking**’ van de gepresenteerde elementen (kleuren, volumes, lijnen) te **suggereren** (chromatische driedimensionaliteit).
  - nauw verwant met kinetische kunst, maar onderscheidt zich daarvan doordat de **beweging niet werkelijk in het object** plaatsheeft, doch slechts ‘voor het oog’.
  - twee grote groepen:
    - beweging – bijv. door samenspel van lijnen, door groepering van kleurvlakken – binnen het bewegingloze object wordt gesuggereerd
    - verplaatsing van de beschouwer realiseert het beoogde effect

De op artkunstenaars in de jaren zestig werkten veelal in groepen zoals

- Groupe de Recherche d'Art Visuel (GRAV): Julio Le Parc (*Bril voor een ander gezicht*)
- Nouvelle Tendance
- Gruppo N (Padova): Biasi, Chiggio, Costa, Landi, Massironi
- Gruppo T (Milano): Anceschi, Boriani, Colombo, Varisco, de Vecchi
- Equipo '57 (Cordoba): Ceunca, Duar'te, Ibañeta, Serrano

- ✓ **KINETISCHE KUNST** (jaren '50): Alexander Calder, Tinguely
  - beweging (kinèsis) is de essentie van het kunstwerk
  - natuurlijke, magnetisme, elektronische of motorische aandrijving.
  - **MOBILES**:
    - **bewegende werken** beweging in het kunstwerk zelf, door wind of water, door motor of magneet.
    - **beweegbare werken**: beweging door ingreep van de beschouwer (ordenen of herordenen van elementen); als de activiteit van de bezoeker beëindigd is, is het kunstwerk weer ‘statisch’. Bij een andere categorie beweegbare werken ontstaat een soort ‘samenspel’ tussen kunstenaar en beschouwer. De bekendste vertegenwoordiger is **Tinguely**.
  - **STABLES**: abstracte beeldhouwwerken in de buitenruimte (suggestie van beweging)

9. **MINIMAL ART**: (zie afzonderlijke bladen)

10. **NEO-GEO of NEO-ABSTRACTIONISME** (jaren tachtig): Peter Halley, Ashley Bickerton, Philip Taaffe, Peter Schuyff

- stille introverte abstracte kunst
- gesloten, vaak geometrisch karakter
- vaak een letterlijk citaat van vroegere abstracte kunst, echter zonder de traditioneel aan abstracte kunst toegekende autonome of spirituele waarde.
- actuele maatschappijkritische inhoud:
  - verwijst naar hedendaagse industriële processen, computersystemen en medianetwerken.
  - kritiek op de ontpersoonlijking en systematisering van de westerse maatschappij
- harde kleuren.

III. De expressionistische richting (lyrische abstractie)

1. Naast deze op geometrische vormen gefundeerde abstracte kunst was een andere, meer op de ‘**persoonlijke emotie**’ gefundeerde richting ontstaan: het expressionisme, dat bij **Kandinsky** ca. 1910 tot volledige abstractie kwam in een voorwerploos schilderij met als titel *Improvisation*. In zijn boek *Über das Geistige in der Kunst* (1910) verkondigt hij een aan de muziek verwante vrije uitdrukking in kleur en vorm van innerlijke gevoelens.

Kenmerkend voor de vroege abstracte kunstenaars waren hun **idealistische opvattingen over de functie van de kunst** in de maatschappij. Zij meenden dat de nieuwe harmonie in de kunst als voorbeeld zou dienen om een betere wereld te scheppen.

2. ABSTRACT EXPRESSIONISME

- ✓ **ACTION-PAINTING**, nadruk op de actie van het schilderen - Gorky, Willem de Kooning, Motherwell, Pollock, Rothko, Still, Kline, Barnett Newman, Gottlieb, Baziotes
  - Abstract
  - Emotionele verfbehandeling
  - automatisme (cfr. Surrealisme):
    - **direct, persoonlijk en intuïtief (onbelemmerd) handelen van de kunstenaar**
    - **creatieve interactie van de kunstenaar met zijn materiaal, staat boven het resultaat**
    - **soms biomorfe abstracte vormen**
  - **drippaintings: handeling van het schilderen is bepalend** voor de compositie

- ✓ **COLOURFIELD PAINTING**, meer mystiek, (zie hoger)

- ✓ In Frankrijk vermelden we de schilders van de **lyrische-abstractie** (ook wel art informel, un autre art of **TACHISME**): Wols, Hartung, Mathieu, Michaux, Fautrier en Dubuffet
  - tegen geometrische abstractie.
  - verborgen lyrische en geheimzinnige natuurervaringen uiten
  - dikke verflagen, soms ingekrast, soms bewerkt met andere materialen
  - intuïtieve schilderwijze (automatisme)
  - gaf aanleiding tot de **MATERIEKUNST** (poëzie van de grove materie) (Tapiés, Burri, Bogart,...)

3. Zijdelings worden hier genoemd de schilders van de in 1948 opgerichte **COBRAGROEP**, van wie de werkmethode dicht bij action-painting staan: nadruk op actie, strijd met de materie: de verf. Zij trachtten echter altijd in de kleurbanen op hun schilderijen signalen te vinden voor figuren: gezichten, landschappen, zodat de meeste van hun werken vaak als figuratief gekwalificeerd worden.

4. **SPAZIALISMO:** Lucio Fontana, Yves Klein, Piero Manzoni

- ruimte in het werk betrekken
- perforeren van monochrome schilderijen (monochromie)
- ruimten omgeven door ultraviolet licht.

Herman DEFOORT

(september 2017)